

NIKLAJ Patrícia Dominika

PhD-hallgató

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2019.03.02.06

**Magyar kultúrpolitika
Közoktatásügyi igazgatás Baranyában (1933–1945)¹**

Hungarian Cultural Policy – Public Educational Administration in Baranya (1933–1945)

The Christian-national ideology was in the center of Hungarian cultural policy between 1933 and 1945. Bálint Hóman, the Minister of Religion and Education played an important role in the elaboration of the new administrative system for schools, and his anti-Semitic views pervaded the education. In order to implement the ideas of national education, it was necessary to constantly supervise the teachers. This was performed by school district directors, who were directly responsible and were to report to the Minister for Religion and Education, since they knew the local background, thus they played an important role in the centralization of education. The Act on Restricting the Activity of Jews in the Public- and Economic Fields contained restrictions on schools, though, Israelite denominational schools were not under the effect of these provisions. Based on the documents of the Baranya County Archives of the Hungarian National Archives, this exception affected four Israelite schools within the jurisdiction of the Baranya School Inspectorate: Mohács, Siklós, Pécs and Pécsvárad. However, the restriction extended to schools of other denominations (especially Roman-catholic, Calvinist, Lutheran, Greek orthodox), as well as municipal, community and public schools, in which Jews could not be employed. Therefore, these teachers had to prove their (not Jewish) origin, and we can find countless examples in the archives where documents were necessary (for example a statement that the teacher was not considered Jewish by law, his or her own birth certificate, Christianity certificate, his or her parents' and rarely grandparents' birth and marriage certificate). According to the practice in Baranya County, these documents were regularly requested, as the origin of the teacher had to be verified by the educational authorities before being employed. Yet, no example can be found of a teacher not being employed if his or her origin was not properly verified, nor was he or she later deprived of his or her job for such a reason. Based on the aforementioned, it can be concluded, that the educational authorities of Baranya tried to act fairly in the given circumstances, and sometimes they were satisfied with less evidence of the teacher's origin.

Keywords: *Christian-national ideology, national and religious education, Israelite denominational schools, documents of the origin of the teacher, Hungarian cultural policy 1933–1945*

¹ A tanulmány a „Jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében az NS-rendszer tükrében” c. tudományos ülésen (Pécs, 2019. szeptember 2–6.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

„Az iskola feladata az új nemzedék egységes és egyöntetű világnézetének kialakítása, a beteg magyar lélek meggyógyítása, hogy az iskolából kikerülő fiatalság majdan a nagy világnézeti harcban meg tudja állni a helyét.”²

1. A nemzetnevelés alapjai és Hóman Bálint kultúrpolitikája

Ahogy a miniszter idézett szavain is érezhető, a keresztény-nemzeti gondolat áthatotta a 20. század elejének oktatáspolitikai koncepcióit. Ennek egyik kiváltó okaként tekinthetünk a trianoni béke rendelkezéseire, amelyek következtében előtérbe kerültek azok a nemzeti törekvések és revíziós célok, amelyekből kiindult a magyarság kultúrfölényének koncepciója. A kultúrfölény lényege abban állt, hogy Magyarország helyzetét a környező népekkel szemben a kultúra színvonalának emelésével erősítheti meg. Már *Haller István*³ és *Vass József*⁴ vallás- és közoktatásügyi minisztereknél is megjelent a hazafias, nemzeti és valláserkölcsös nevelés hangsúlyozása, azonban *Klebelsberg Kunó*⁵ volt az, aki kibontotta a kultúrfölény koncepcióját és erre alapozta a közoktatási rendszerrel kapcsolatos reformjait.⁶ A Néptanítók Lapja 1934. január 15.-i számában „A kultúrfölény és a jellemnevelés” címen név nélkül közzétett cikkben találóan foglalták össze a két világháború közötti kultúrpolitika lényegét: „*S amikor előttünk áll a nemzet jövője: a gyermekek, ne csupán a gyakorlati gondolkozást oltjuk a lelkébe, hanem izgatjuk fel benne az ideális gondolatokat is. Vezessük rá őt az erkölcsi tudatra azért, hogy tudjon ítélni a jó és rossz legfinomabb árnyalataiban is. És mélyítsük el lelkében az erkölcsi ellenállóképesség ösztönös erejét. Izgatjuk lelkét kemény acéllá, edzzük jellemét egyenesre és fejlesszük világnézetét a helyes irányba. Nagy fontosságot tulajdonítsunk a céltudatos nemzeti nevelésnek. Minden gyermek érezze, hogy a nemzetek között elől járunk a kultúra terén, ennek ő is részese s ezért is büszke lehet arra, hogy magyar.*”⁷

A keresztény-nemzeti nevelés eszménye támaszkodott a nyelvi politika eredményeire, hiszen a századforduló éveiben képviselt erőteljes magyarosítás kellő alapot nyújthatott a kultúrfölény ideológiájának megvalósításához. Az 1800-as évek végén, az 1900-as évek elején ez a törekvés a magyar nyelv elfogadásában és elsajátításában állt, tehát asszimilálódhatott származástól, vallástól függetlenül az ország más nemzetiségű illetve más hitű lakossága. Ebben igen fontos szerepe volt az oktatásnak, hiszen a magyar nyelv tanulása is ehhez kötődött, amely egyik oldalról a beilleszkedést és a másik oldalról a befogadást jelentősen megkönnyíthette, így a nyelv és a kultúra ismerete, az azzal való azonosulás hozzájárult az integrációhoz. Az iskolának erre a szerepére példát nyújt Siklós, azon kevés települések egyike Baranyában, ahol a második világháború időszakában is

² Hóman Bálint beszéde 1933. május 31-én a Képviselőházban, idézi: MANN, Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között 103.

³ *Haller István* 1919. november 24. – 1920. december 16. között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót a *Huszár*-, a *Simonyi-Semadam*- és az első *Teleki*-kormányokban, lásd BÖLÖNY, Magyarország kormányai 63–64.

⁴ *Vass József* 1920. december 16. – 1922. június 16. között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót az első *Teleki*- és a *Bethlen*-kormányokban, lásd BÖLÖNY, Magyarország kormányai 64–66.

⁵ *Klebelsberg Kunó* 1922. június 16. – 1931. augusztus 24. között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót a *Bethlen*-kormányban, lásd BÖLÖNY, Magyarország kormányai 65.

⁶ *Haller István*, *Vass József* és *Klebelsberg Kunó* reformjaival, illetve a kultúrfölénnyel kapcsolatban bővebben lásd: MANN, Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között 15–73.

⁷ A kultúrfölény és a jellemnevelés 41.

fennmaradt izraelita népiskola. Ennek okát többek között a lakosság hozzáállásában kereshetjük: a kortársak elmondása szerint a siklósiak együttélését „nem zavarta meg antiszemiták köztétél”. A helyi zsidóság rendkívül hamar, két nemzedék alatt magyarosodott, mind kulturálisan, mind nyelvi szempontból, ebben a folyamatban az iskola hatása számottevő mértékben fellelhető: „az iskolában nemcsak az uralkodó elit nyelvét tanították, de a magyar nemzetállamiság értékeit is közvetítették, megismertették a magyar kultúrát, s mindezek elősegítették a zsidó-magyar, magyar-zsidó identitás kialakulását.”⁸ A zsidótörvények hatása azonban Siklóson is érezhető volt, ekkor a legtöbb testületből kizárták őket (bár kivételként említhető, hogy a siklósi Légmentelmi Liga tanácsstagjainak 20 %-át a zsidó lakosság köréből választották meg 1939-ben, amelyet a hozzá való felterjesztést követően a megye alispánja megjegyzés nélkül tudomásul vett), engedélyeiket (például italmérésre, petróleum- és cukorárusításra) bevonták.⁹

Az iskolák és a magyarosodás összefüggéseit összevetve a gyermekek vallási megoszlásával érdekességképpen megjegyzendő, hogy az izraelita volt az 1940-es években Baranyában az egyetlen olyan felekezet, amelynek iskoláját látogató gyermekek kivétel nélkül magyar anyanyelvűek voltak, ezt jól mutatja az 1943-as évre vonatkozó, levéltári adatokon alapuló kimutatás (1. kép).¹⁰

A tanulók anyanyelvi megoszlása az iskolák jellege szerint

	Magyar	Német	Szlovák, tót	Rutén	Horvát	Bunyevác	Sokac	Román	Szerb	Zsidó	Cigány	Egyéb
Állami	5 049	129	2	—	58	—	—	—	—	—	117	1
Községi	1 316	627	—	1	28	—	637	19	—	1	12	—
Római kat.	11 206	7 619	1	8	173	1	—	2	18	1	169	4
Református	2 782	58	1	—	2	—	—	—	—	—	43	—
Evangelikus	23	1 273	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—
G. kel.	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	—	—
Izraelita	148	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyesületi	—	113	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Társulati	1 204	138	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	21 728	9 957	4	9	262	1	637	21	33	2	341	5

1. kép: A tanulók anyanyelvi megoszlása az iskolák jellege szerint. (Forrás: LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 220.)

A harmincas években a kultúrfőlény koncepciójára alapozva és a nyelvi szempontokat is figyelembe véve a nemzetnevelés gondolata játszott központi szerepet *Hóman Bálint*¹¹ vallás- és közoktatásügyi miniszter kultúrpolitikájában. *Hóman* a magyar közoktatás történetében meghatározó szerepet töltött be: két alkalommal volt vallás- és közoktatásügyi miniszter¹², ezzel a történész-kultúrpolitikus szűk egy év megszakítással közel tíz évig állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén, még hozzá olyan időszakban, amikor Európa-szerte gyors változások

⁸ RADNÓTI, Siklós zsidósága a 18-20. században 289.

⁹ RADNÓTI, Siklós zsidósága a 18-20. században 297–300.

¹⁰ LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 220.

¹¹ Budapest, 1885. december 29. – Vác, 1951. június 2.; *Hóman* életrajzát lásd: HAEFFLER, Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi Országgyűlésről 196–200.

¹² *Hóman Bálint* 1932. október 1. – 1938. május 14. és 1939. február 16. – 1942. július 3. között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót a *Gömbös*-, a *Darányi*-, a második *Teleki*-, a *Bárdosy*- és a *Kállay*-kormányokban lásd BÖLÖNY, Magyarország kormányai 67–70.

következtek be az élet több területén, így a nevelés-oktatás terén is. Korának róla alkotott pozitív véleményét érzékletesen tükrözi a Néptanítók Lapjában második miniszterségének kezdetén megjelent méltatás. *„Amilyen meleg szeretettel búcsúzik a magyar tanítói kar gróf Teleki Páltól, ugyanolyan meleg szeretettel köszönti Hóman Bálintot, akít már régen a szívébe zárt. Az ő nemzetépítő munkájában az elmúlt kilenc hónap nem jelent megszakadást, mert a kultuszminiszteri széket elhagyva, a keresztény magyar élet kialakításáért más területeken folytatott kemény munkát. Büszkéek vagyunk arra, hogy a kiváló tudós, a nagy államférfiú, tudományos, társadalmi és politikai életünknek egyik legkimagaslóbb egyénisége, rövid megszakítás után, ismét a mi vezetőnk, irányítónk lett. Ő, a nagy alkotó miniszter, alaposan ismeri közoktatási rendszerünknek minden kicsi pontját. Tudja, hogy hol, mi a jó, a helyes, hogy hol, mi a baj, s mint élesen és kristálytisztán látó tudós kultúrpolitikus, nyomban megtalálja a segítség, a fejlesztés módját. S mi magyar tanítók már sokszor kifejeztük, s állandóan érezzük, hogy a hála szálai örökre összekapcsoltak bennünket Hóman Bálinttal.”*¹³ Mindemellett a róla alkotott kép árnyalásához hozzátartozik az, hogy személyét illetően a mai napig megoszlanak a vélemények¹⁴, elsősorban a zsidótörvények megalkotásában játszott szerepe okán. A második világháborút követően népbíróság elé állították, amely elítélte háborús bűnösként, az utókor számára meglepő módon nem antiszemita nézeteinek megnyilvánulása miatt, hanem azért, mert részt vett azon a kormányülésen, amely jóváhagyta a hadiállapotot Magyarország és a Szovjetunió között.¹⁵ Az azonban kétségtelen, hogy kultuszminiszterként maradandót alkotott: nevéhez kötődik – a felsőoktatás és középiskolai oktatás átszervezése mellett, csupán a közoktatáspolitikára koncentrálnak – a nyolcosztályos elemi oktatás bevezetése, a tantervek reformálása, valamint a népoktatás intézményrendszerének fejlesztése is.¹⁶

*Hóman a keresztény-nemzeti nevelés kapcsán úgy gondolta, hogy a zsidóság azért nem fér bele ebbe az eszménybe, mert – ellentétben azzal a feltevessel, amelyet a levéltári iratok is igazolnak, miszerint az akkori magyarországi nemzetiségekkel szemben a zsidók egy-két generáció alatt ekkorra magyarosodtak már, magyarul beszéltek, identitásukat tekintve is magyarnak vallották magukat – nem asszimilálódott. „A régiek még igazodtak valamennyire a magyar közszellemhez, az újonnan jöttek teljesen elkülönültek, és ezért a magyarság is idegennek tekintette őket. Ezeknek az újonnan jött elemeknek a felforgató mozgalmakban, a romboló eszméáramlatok fejlesztésében vitt szerepe, a zsidó értelmiségnek a magyar múlt hagyományaival és magyar fajtánk eszményeivel, társadalmunk gondolkodásával és a kereszténység eszméivel szembehelyezkedő szellemisége, mértéktelen gazdasági érvényesülése és erre alapított hatalmi törekvései napjainkban nálunk is kíváltották a ma Európa-szerte uralkodó zsidó-ellenes hangulatot. A magyarság – más népekhez hasonlóan – nem kívánja magába olvasztani, inkább kirekeszti nemzeti életéből az oda idegen testként beékelődő zsidóságot.”*¹⁷ A miniszter szavai is jól mutatják, hogy míg Trianon előtt a nemzetiségekkel szembeni magyar többség alapját képezték az asszimilált zsidók is, utána rájuk ehhez – a vezető politikusok többségének véleménye alapján legalábbis – már nem volt szükség, mivel a nemzetiségi területeket elcsatolták és a zsidók nélkül is létrejöhetett magyar többség az országban.

Ezzel párhuzamosan a második zsidótörvény parlamenti vitáján is szóba került az a tény, hogy a magukat magyarnak tartó zsidók mennyire az ország részét képezték. *Láng Lajos* a Pécsi

¹³ DROZDY, Gróf Teleky Pál – Hóman Bálint 150.

¹⁴ Bővebben lásd MANN, Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között; UJVÁRY, Történeti áttértékelés.

¹⁵ Bővebben lásd UJVÁRY, Hóman Bálint és népbírósági pere.

¹⁶ Bővebben lásd HÓMAN, Magyar sors – magyar hivatás; HÓMAN, Művelődéspolitikai; MANN, Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között 79–126.

¹⁷ HÓMAN, Magyar sors – magyar hivatás, idézi: JÓBORÚ, Köznevelés a Horthy-korszakban 172.

Napló 1939. április 18-i tudósítása szerint „Beszéde elején köszöntet mondott Raffay Sándor evangélikus püspöknek azért, mert szombati felszólalásában olyan vigasztaló szeretettel fordult afelé a többszázézer magyar állampolgár felé, akit a törvényjavaslat érint. Azután így folytatta: Mi, asszimilált magyar zsidók, akik többszáz esztendő óta élünk ebben az országban, a lelki tortúrának és a szenvedéseknek embertelen skáláján mentünk keresztül. (...) Ez a második törvény már csupa tilalomfát állít fel, csupa negatívumot csinál. Elkoboz jogokat, kétségbeesésbe kerget tisztességes, becsületes, századok óta itt élő magyar állampolgárokat. Egy részüket öngyilkosságra és meg nem születésre kárhoztatja. Ez a második zsidótörvény csupa negáció, kegyetlen tagadás, kegyetlen prófécia: „jó, itt a törvény, de nekem ne jajgassatok.” Kegyetlen prófécia felénk, magyar zsidók felé, akiknek azt mondják, hogy hiába minden, lehetek a legbecsületesebbek, legtisztességesebbek, engem ti nem érdekeltek, hagyjatok fel minden reménnyel”. Ezt követően megerősítette azt is, hogy az asszimilálódott zsidók hozzájárultak a nemzetiségekkel szembeni magyar többség kialakításához Trianon előtt: „Tagadásba veszem az indokolásnak azt az álláspontját, hogy a zsidóság asszimilációra képtelen. Az igazságügyminiszter úr arról is beszélt, hogy Budapestet nem a magyar zsidóság tette magyarrá. Ebben igaza van, ezt senki sem állítja, de ki kell jelentenünk: mi is hozzájárultunk ahhoz, hogy a magyar főváros valóban magyarrá lett”. Beszédében Láng tanúságot tett a magyar zsidók elkötelezett magyar identitásáról, miszerint „(...) ha kidobnak is bennünket állásainkból, ha kenyértelessé leszünk is teljesen, akkor sem leszünk mások, mint magyarok és hirdetjük üres zsebbel és felemelt fejjel a magyarsághoz való hozzátartozandóságunkat, ehhez a földhöz való izzó, mélységes, soha meg nem szűnő ragaszkodásunkat”. A vita során később felszólalt Prónay György báró is, aki szerint „A törvény főbenjáró hibája, hogy ellenkezik a szentistváni gondolattal, amely szerint mindenkit magyarnak kell tekinteni, aki annak vallja magát”.¹⁸

A második zsidótörvényről szóló tárgyalásokkal egy időben *Stern Samu*, a Pesti Izraelita Hitközség és Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke hosszan elmélkedett a javaslat mögött meghúzódó antiszemitizmusról, annak okait keresve tette fel kérdéseit A Magyar Zsidók Lapja hasábjain: „Szálljunk-e szembe újra és újra azzal a történelmi, jogi és erkölcsi képtelenséggel, amely néptörzsnek akarja bélyegezni a hazai zsidóságot, oly tulajdonságokat olvasva reánk, amelyeket nem érzünk, nem vallunk és el nem ismerhetünk, mert hiszen attól a történelmi időponttól kezdve, amióta mód és lehetőség adatott nekünk rá, minden igyekeztünkkel a nemzet egészébe iparkodtunk beolvadni, gondolkodásban, érzésben, cselekvésben egyaránt? (...) Hivatkozzunk-e arra, hogy magunk is megmagyarosodva, mennyire közreműködtünk az ország megmagyarosításának nemzeti művében?”¹⁹

Az antiszemitizmus egyre inkább érvényesült az élet más területei mellett az oktatás- és nevelésügyben is. Erre az a körülmény is befolyással bírt, hogy az elcsatolt területekről megindultak az anyaországba a tanítók, így ez a pálya (is) túlszűfoltta vált, kiéleződött a szelekció, amelynek egyik szempontja az lett, hogy a tanítók eleget tettek-e a keresztény nevelésre irányuló kötelességüknek.²⁰

Ezt a kritériumot nem csupán a Tanácsköztársaságot követő, a felekezeti tanítókat érintő felelősségre vonások során vizsgálták, hanem a korábbi évekre is visszatekintettek, amikor maga az elvárás konkrétan még nem fogalmazódott meg. A keresztény-nemzeti ideológia²¹ részévé vált tehát a valláserkölcös, hazafias nevelés, amely teljesítését visszamenőlegesen is bizonyítaniuk kellett a tanítóknak. Az iskolában ennek megfelelően a nevelés lett hangsúlyos az oktatással szemben. A

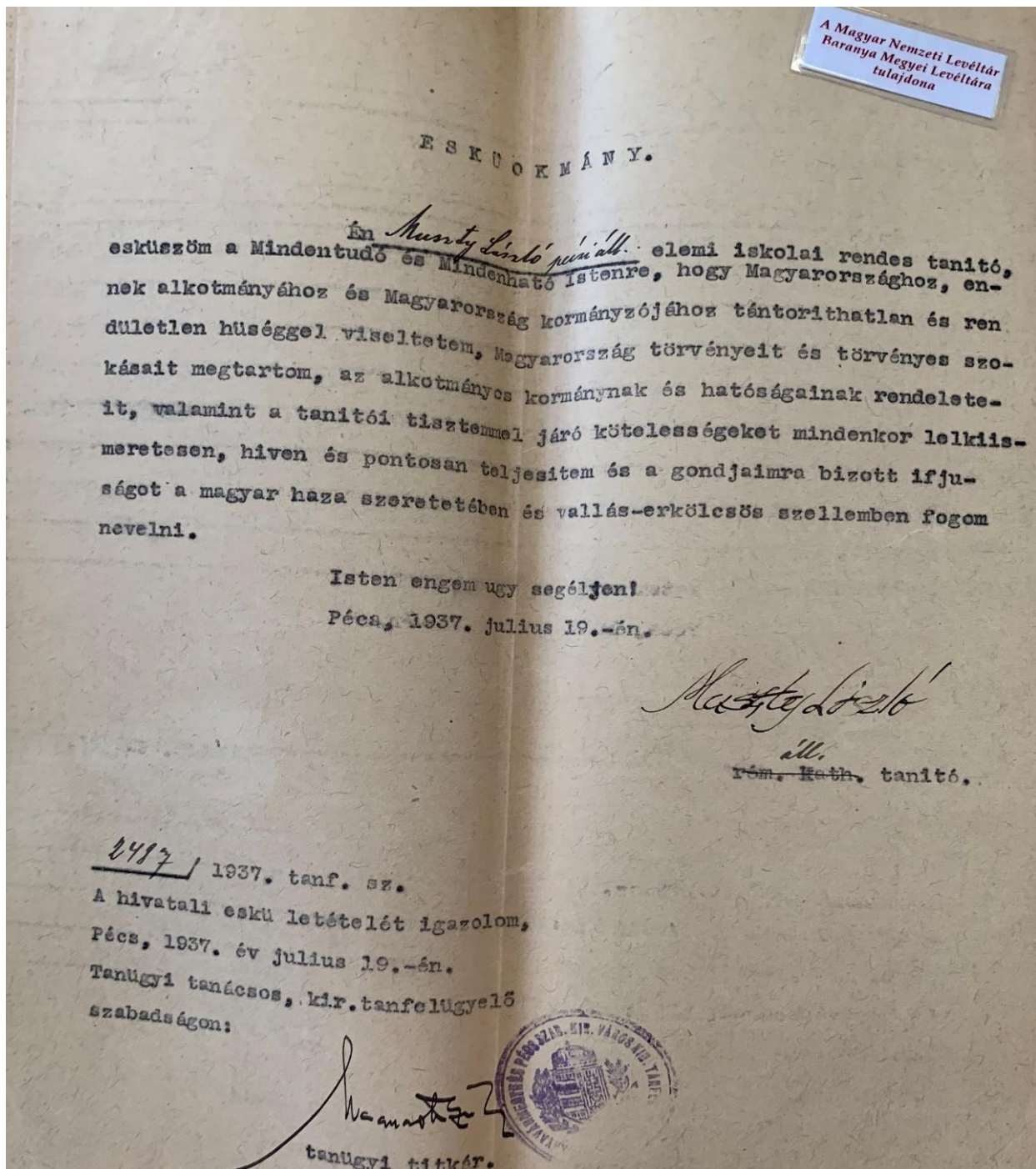
¹⁸ Kedden kezdi meg a felsőház a zsidó javaslat részletes vitáját 2–3.

¹⁹ STERN, A második zsidótörvény 1–2.

²⁰ NAGY, A növekvő állam árnyékában 249.

²¹ HERGER, Auf dem Weg zur Autokratie? Kirchenpolitik in der Horthy-Ära in Ungarn 69–95.

tanítók irányába támasztott elvárások az általuk leteendő eskük (2. kép) szövegét is áthatották, amely különösen az eskü végén szereplő fordulatban nyilvánul meg: „...a gondjaimra bízott ifjúságot a magyar haza szeretetében és vallás-erkölcsös szellemben fogom nevelni.”²²

2. kép: Muszty László tanító esküokmánya, 1937 (MNL BML VI. 502 Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 1940/1942 sz.)

²² További esküket lásd például: MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 1496/1942, 1614/1942, 1940/1942, 2017/1942, 2090/1942, 2254/1942, 2802/1942, 3753/1942, 3241/1943 sz.

2. Az oktatásügyi igazgatás átalakításának jelentősége a nemzetnevelési koncepció végrehajtásában

A gazdasági világválságot követően a hangsúly a vallásos nevelésről áthelyeződött a nemzeti nevelésre, ezzel előtérbe került az állami centralizáció, a felügyeleti igény erősödése. A kérdéskörhöz az oktatásügyi igazgatás oly módon kapcsolódik, hogy a nemzetnevelés eszméinek végrehajtása igényelte a tanítók folyamatos ellenőrzését, amelyre a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. törvénycikkkel létrehozott tankerületi főigazgatók voltak hivatottak.

A közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. törvénycikk értelmében az ország területe nyolc tankerületi főigazgatóságra oszlott (a pécsi tankerület magában foglalta Baranya, Bács-Bodrog, Somogy vármegyék, Baja és Pécs törvényhatósági jogú városok területét).²³ Az ezek élén álló tankerületi királyi főigazgató közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek volt alárendelve,²⁴ ezáltal közvetlenül a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszternek felelt és jelentett, ismervé a helyi viszonyokat. Korábban a különböző iskolatípusok felügyelete nem volt egységes, csak annyiban, hogy a népiskolai közoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk alapján az állam látta el a főfelügyeletet, amelyet a tanfelügyelőkön keresztül gyakorolt. A tanfelügyelők az 1935. évi VI. törvénycikk alapján is tovább működtek,²⁵ ezzel a törvénnyel azonban létrehoztak egy közös szintet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a helyi iskolai hatóságok, népoktatásügyi albizottságok, valamint a tanfelügyelőségek közé, így az ellenőrzés hatékonyabbá válhatott. A tankerületi főigazgatók hatásköre kiterjedt a tankerülethez tartozó minden oktatási-nevelési intézményre, függetlenül az iskola típusától, jellegétől, fenntartójától.²⁶

Hóman ragaszkodása az oktatásügyi igazgatás átalakítására tett elképzeléséhez megnyilvánult abban is, hogy a törvényt élete főművének tartotta mint kultuszminiszter: „*Én mint szervező, kultúrpolitikus és vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1935. évi VI. tc.-et tekintem miniszteri életem főművének. Ennél szebbet és nagyobbat alkotni nem tudok. Annyira központi problémának tekintem ezt, hogy meggyőződésem szerint ez a törvény adja kultuszminiszteri működésemmek tulajdonképpeni jelentőségét. Ennek a törvénynek a jó végrehajtása és helyes alkalmazása az, ami igazolhatja, hogy helyes volt az én miniszteri kinevezésem.*” Ezután a törvény célját a miniszter a következőképpen összegezte: „*(...) a nemzeti művelődés és nevelés egységének biztosítása, az átfogó és egyetemes érvényű nemzetnevelési elvek érvényesítése valamennyi iskolatípusban, hogy ezáltal a nemzeti élet fejlődése helyes irányba legyen terelhető, és a nemzet a most sajnálatosan dúló gazdasági, társadalmi, politikai és az ezeknek alapjául szolgáló lelki válságból kivezethető legyen.*”²⁷

Az oktatásügyi igazgatás új formája és a nemzetnevelés közötti kapcsolódási pontot maga a kultuszminiszter is megadta. A törvényjavaslat bírálataként fogalmazódott meg baloldali politikusok részéről, hogy „*egyöntetű világnézetet akar az iskolákra erőszakolni, a totalitárius eszme jegyében*

²³ 1935. évi VI. törvénycikk 1. §

²⁴ 1935. évi VI. törvénycikk 3. § (1)

²⁵ 1935. évi VI. törvénycikk 4. § „(1) A tankerületi népoktatási kerületekre tagozódik. (2) A népoktatási kerület a (3) bekezdésben említett kivétellel egy-egy vármegye és a vármegye határain belül eső törvényhatósági jogú város (városok) területét foglalja magában. (3) Budapest székesfőváros területe, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területének egy része Kecskemét törvényhatósági jogú várossal külön népoktatási kerületeket alkotnak. A kecskeméti népoktatási kerület határait a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel állapítja meg. (4) A népoktatási kerület élén a királyi tanfelügyelő áll, aki a törvényhatósági közigazgatási bizottságnak tagja és tanügyi előadója.”

²⁶ 1935. évi VI. törvénycikk 3. § (2); KELEMEN, Hagyomány és korszerűség 50–51.

²⁷ JÓBORÚ, Köznevelés a Horthy-korszakban 203.

uniformizálni akarja a tanulók gondolkodását”. Ezt Hóman is elismerte, amikor azt állította válaszában, hogy a javaslat célja az egységes nemzeti világnézet kialakítása, szavaival élve: „Törvényjavaslatom a közoktatásügyi igazgatásról szól. Célja azonban voltaképpen pedagógiai, nemzetnevelési cél”. Ennek megvalósításához szükségesnek érezte a megfelelő tanári munka érdekében a tanárképzés tökéletesítését, a tanári munka állandó felügyeletét és ellenőrzését, továbbá hangsúlyozta, hogy „az oktatásban a nevelés gondolatát jobban ki kell domborítani, mint az a legutóbbi évtizedekben, és különösen a mi fiatalunkban történt”.²⁸ Ennek megfelelően a tanári munka ellenőrzése által kell őrködni a nemzetnevelés alapjai felett, tehát az ideológia megteremtésének legmegfelelőbb eszköze az oktatásügyi igazgatás átszervezése oly módon, hogy a szervezetrendszer központosítva legyen, a közvetlenül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá rendelt tankerületi főigazgatókon keresztül. A tanítók szakmai munkája szoros ellenőrzés alá került, folyamatos minősítéseknek vetették alá őket.²⁹

Az állam a tanítói tevékenység ellenőrzése által lehetőséget nyert az oktatás és az iskola mindennapi életének ideológiai befolyáslására, állami irányítás alatt álltak e tekintetben az egyházi iskolák is. Bár a törvény 8. §-a kimondta, hogy az egyházi hatóság alá tartozó népiskolákat az illetékes egyházi hatóságok saját szabályaik szerint igazgatják, a tankönyveiket, segédkönyveiket és térképeiket az iskolafenntartó hatósága engedélyezi, ugyanakkor az engedélyezés előtt be kellett mutatni ezeket a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A miniszter vizsgálta azt is, hogy a tananyag tartalmaz-e állam-, alkotmány-, valamint törvényellenes tanokat, és amennyiben úgy találta, hogy ebben a vonatkozásban nem felel meg a hazafias nevelésnek, megtilthatta az engedélyezést és ezt követően az ilyen tankönyv, segédkönyv és térkép nem volt használatba vehető. Nem csupán nemzeti, de vallási szempontból is volt ráhatása a miniszternek az egyházi iskolák (!) tananyagára, ugyanis ha a miniszter úgy találta, hogy „a bemutatott tankönyv, segédkönyv vallásellenes tanokat vagy vallásfelekezettel ellen irányuló izgatást tartalmaz, a tankönyvet, segédkönyvet a saját és az érdekelt iskolafenntartó hatóság megbízottaiból alakítandó és a miniszter által kinevezett elnök vezetése alatt működő vegyes bizottság elé utalja, amely a könyv használatbavételének engedélyezéséről vagy megtiltásáról végérvényesen dönt”.³⁰

3. A második zsidótörvény népiskolákat érintő rendelkezései és a baranyai gyakorlat

Ez az említett kapcsolat – a nemzet- és valláserkölcös nevelés valamint az oktatási igazgatás újjászervezése között – adott lehetőséget a második zsidótörvény iskolákra vonatkozó rendelkezéseinek hatékonyabb végrehajtására is pár évvel megalkotását követően, hiszen a helyi viszonyokat ismerő tankerületi főigazgató a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium meghosszabbításaként gyorsabban és hatékonyabban beszerezhetette a szükséges nyilatkozatokat és származási iratokat a tanítóktól.

A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. törvénycikk 1. §-a részletesen meghatározta, kit kell zsidónak tekinteni.³¹ Az ún. második zsidótörvény az elsővel ellentétben már nem vallási, hanem faji alapon határozta meg a zsidók

²⁸ JÓBORÚ, Köznevelés a Horthy-korszakban 204–206.

²⁹ KELEMEN, Hagyomány és korszerűség 50–54.

³⁰ 1935. évi VI. törvénycikk 8. § (1)–(2)

³¹ 1939. évi IV. törvénycikk 1. §

körét. Az 5. § tartalmazott rendelkezéseket az iskolákra vonatkozóan. „*A közép-, a középfokú és a szakiskolákban oktatást végző zsidó tanárokat, a népiskolákban oktatást végző zsidó tanítókat (...) 1943. évi január hó 1. napjáig (...) nyugdíjazni kell, illetőleg az erre irányadó szabályok szerint a szolgálatból végkielégítéssel el kell bocsátani. Nem terjed ki ez a rendelkezés arra, aki az előbb meghatározott időpont eltelte előtt a közszolgálat más ágában nyer alkalmazást. A jelen § rendelkezéseit a 2. § első bekezdésében (ez írta körül például az első világháború hadifoglyait, hadirokkantjait, akik kitiüntetésben részesültek)³² meghatározott személyekre is alkalmazni kell. Az izraelita hitfelekezeti vallás tanárookra (vallás tanítóokra) és az izraelita hitfelekezet szervezeteinek, intézményeinek és intézeteinek alkalmazottaira a jelen § rendelkezései nem terjednek ki. Felhatalmaztatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy rendelettel szabályozza az izraelita hittanító iskolák és tanfolyamok számát, szervezetét, működését és felügyeletét, valamint általában az úgynevezett héber tantárgyak oktatását.*”³³

A rendelkezés izraelita közoktatási intézmények alkalmazottjaira nem terjedt ki, ezt bizonyítja Gerstl József mohácsi izraelita felekezeti tanító példája is: a tanítót éppen 1939-ben véglegesítették.³⁴ A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának Pécs város és Baranya vármegye Tanfelügyelőségére vonatkozó iratai alapján a baranyai tanfelügyelőség illetékességi területén részleteket az izraelita iskolák működéséről két esetben tudunk biztosan a korszakban, Mohács és Siklós vonatkozásában. Ezen felül szintén levéltári gyűjtés utal arra, hogy 1943-ban a siklói és mohácsi iskolák mellett Pécsen és Pécsváradon is fennállt az izraelita felekezet által fenntartott iskola. Előbbi 1922-ben 6 tanteremmel, 4 tanítóval és 2 tanítónővel gondoskodott 258 tanulóról, amelyből 250 izraelita (emellett 1 római katolikus, 7 evangélikus) felekezethez tartozó és mind magyar volt. 1943-ban ugyan kisebb létszámmal, de még fennállt az iskola 4 tanteremmel, 2 tanítóval és 3 tanítónővel, 103 beírt tanulóval, amelyből 102 az izraelita és 1 a római katolikus felekezethez tartozott. Ebben az évben a tanítás azonban valószínűleg szünetelt, mivel a tanítókról feljegyezték, hogy munkaszolgálatot teljesítenek. Pécsváradon is működött még 1943-ban izraelita felekezeti iskola, ugyan csak 3 tanulóval, akik mind magyarok és izraelita vallásúak voltak, őket egy tanítónő tanította 2. és 4. osztályban, míg 1922-ben még 10 izraelita gyermek osztozott az iskolán 20 római katolikus gyermekkel.³⁵ Baranyában 1922-ben Mágocson is működött még egy egytanteremes izraelita iskola, azonban 1943-ra ez már nem állt fenn, csupán annyi megjegyzést fűztek hozzá, hogy „1922. IX. 1-én a tanító elment”, azt nem tudjuk, milyen okból.³⁶ 1944-ben – ahogyan az Baranya vármegye és Pécs sz. kir. város tanfelügyelőjétől a kultuszminisztériumhoz felküldött kimutatásból kiderül – a tanfelügyelő illetékességi területén már kivétel nélkül minden izraelita iskolához, így a pécsi, a pécsvárad, a mohácsi és a siklói iskolához is az a megjegyzés van feljegyezve, hogy az iskola nem működik.³⁷

Mohács izraelita felekezeti fenntartású iskolája méretének változása jól nyomon követhető a levéltári iratok alapján. 1922-ben 4 tanteremmel, 70 tanulóval (vallási megoszlást tekintve 52 izraelita, 11 római katolikus, 2 református, 5 görögkeleti, nemzetiség szerint pedig 59 magyar, 5 német, 1 horvát, 5 szerb gyermek látogatta), valamint 2 tanítóval és 1 tanítónővel működött, a

³² 1939. évi IV. tc. 2. §

³³ 1939. évi IV. törvénycikk 5. §

³⁴ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 877/1939 sz.

³⁵ LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 244–245.

³⁶ LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 236.

³⁷ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 2773/1944 sz.

tanítás nyelve a magyar volt.³⁸ Ez a létszám az 1940-es évek elejére meglehetősen csökkent. Egy 1941. augusztus 26-i levélből az derül ki, hogy Mohácson – a római katolikus, a református és a görögkatolikus szerb népiskola mellett – működött egy 1 tanerős izraelita népiskola 29 mindennapi tanköteles gyermekkel. A város összes tanköteleseinek száma 1290 volt, amelynek nagy része a római katolikus, 28 tanerős – a kor viszonyait tekintve meglehetősen nagy – iskolát látogatta, míg 78 gyermek a reformátust, 1 pedig a görögkatolikust.³⁹ 1943-ra az iskola még mindig fennállt, 1 tanteremmel és 31 tanulóval működött (mindegyik izraelita vallású és magyar származású). A tanítóról feljegyezték, hogy éppen munkaszolgálatot teljesít,⁴⁰ így Pécshez hasonlóan alighanem itt sem részesültek ekkor a gyermekek oktatásban.

A siklói izraelita iskola ügyeibe a tanítói állás megüresedése kapcsán való, egyházi és világi hatóságok közötti levelezés enged betekintést.⁴¹ Egy Baranya vármegyéről szóló korabeli gyűjtés alapján Siklóson 1929-ben – az elemi oktatás szintjét tekintve csupán – működött egy római katolikus elemi iskola, ismeretlen alapítási évvel, akkori igazgató-tanítója *Schmidt Vilmos*; egy református elemi iskola 1860 óta, amelynek vezető tanítója *Toók Gyula*, továbbá egy izraelita elemi iskola 1853-as alapítással, vezetője *Schwell Lilly* tanítónő volt.⁴² Az 1800-as évek végére az iskolát látogató gyermekek száma több, mint 100 volt, azonban az 1920-as években csökkent az iskola tanulóinak száma, emiatt megvonták tőle az állami támogatást. Ennek ellenére a hitközség továbbra is fenntartotta az iskolát, maga vállalva anyagi áldozatot.⁴³ A létszámcsökkenés azonban folytatódott, az 1922-ben még 2 tanteremmel, 1 tanítóval és 1 tanítónővel, 37 magyar tanulóval (25 izraelita, 6 római katolikus, 2 református, 4 görögkeleti) működő⁴⁴ izraelita iskola tanulóinak létszáma 1931-re 16, 1943-1944-re már csak 11 volt.⁴⁵ Ekkorra már csupán 1 tanítóval működött az intézmény, akiről az 1943-as évre vonatkozóan tudjuk biztosan, hogy munkaszolgálat teljesítése miatt távol volt. Az iskola tanítási nyelve mindvégig a magyar volt.⁴⁶ A siklói izraelita elemi iskolába 1933-ban megválasztott tanítót, *Jakobovics Lászlót* 1936-ban vonták végelbánás alá, azonban erre nem származása miatt került sor – tekintettel arra is, hogy izraelita fenntartású iskolával kapcsolatban ezt egyébként sem teheték volna meg – hanem azért, mert 1935 során tüdőgümőkór miatt szanatóriumba szállították, ahonnan a várakozásokkal ellentétben még a következő évben sem volt képes visszatérni egészségi állapotára miatt.⁴⁷

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. t.-c. 5. §. (1) bekezdésében foglalt rendelkezésnek az egyházi hatóság alatt álló tanintézeteknél való végrehajtásáról elnevezésű 1940. évi 1.172. Eln. számú rendelete értelmében a korlátozás a keresztyény felekezetek által fenntartott tanintézetek tanszemélyzetére is vonatkozott, tehát nem csupán állami, községi fenntartású, hanem más felekezet iskolái esetében sem lehetett zsidót alkalmazni. Ez a rendelet is megerősítette, hogy „Az 1939:IV. t.-c. végrehajtása

³⁸ LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 240.

³⁹ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 1675/1942 sz.

⁴⁰ LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 240.

⁴¹ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 2899/1933 sz.

⁴² MATOLAY – ZSADÁNYI, Baranya vármegye Trianon után tíz évvel 46.

⁴³ RADNÓTI, Siklós zsidósága a 18-20. században 317–319.

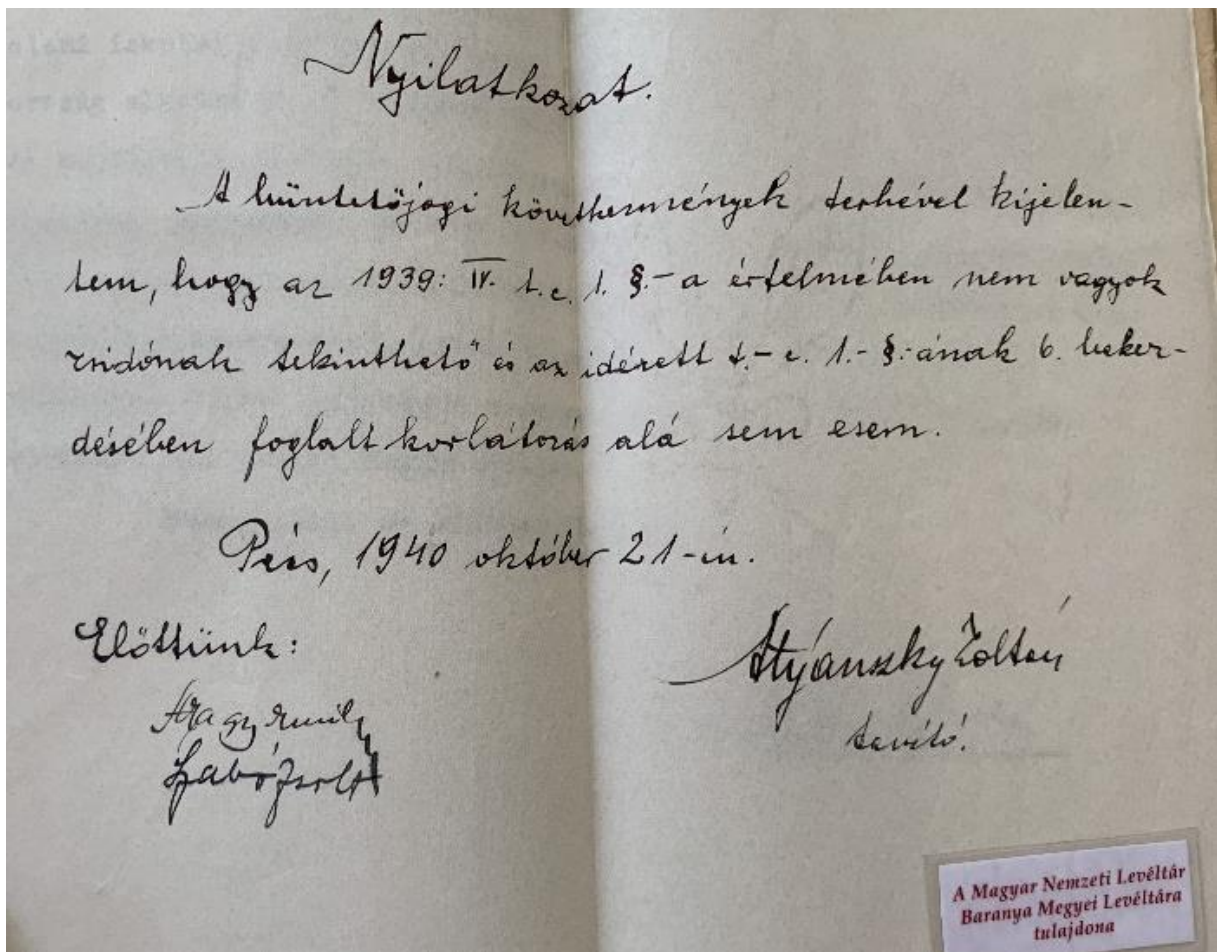
⁴⁴ LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 248.

⁴⁵ RADNÓTI, Siklós zsidósága a 18-20. században 317–319.

⁴⁶ LAKI, A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában 248.

⁴⁷ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 908/1936 sz.

tárgyában kibocsátott 7.720/1939. M. E. számú rendelet (Rt. 1939. 1173. o.) 9. §-a értelmében a közszolgálati alkalmazásra pályázónak, vagy folyamodónak igazolnia kell azt, hogy őt az 1939 : IV. t.-c. 1. §-a értelmében zsidónak tekinteni nem lehet és hogy nem esik az idézett §. hatodik bekezdésében foglalt korlátozó rendelkezések alá”. A rendelkezések világosan kimondták, hogy zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, bármely más köztestület, közintézet vagy közüzem szolgálatába. Ennek végrehajtására a pályázónak igazolnia kellett, hogy őt az 1939. évi IV. t.c. 1. §-a értelmében zsidónak tekinteni nem lehet és hogy nem esik az 1. §. (6) bekezdésében foglalt korlátozó rendelkezések alá.⁴⁸ Erre a levéltári iratokban számtalan példát is láthatunk. A nyilatkozat szövege (3. kép) a következő volt: „Büntetőjogi követelmények terhével kijelentem, hogy az 1939. évi IV. t. c. 1. §. értelmében nem vagyok zsidónak tekintendő, továbbá az idézett t. c. 1. §.-ának 6. bekezdésében foglalt korlátozás alá nem esem”.⁴⁹

3. kép: Atyánszky Zoltán püspökpusztai római katolikus felekezeti népiskolai tanító nyilatkozata, 1940 (MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 1313/1942 sz.)

⁴⁸ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. évi 1.172. Eln. számú rendelete, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. t.-c. 5. §. (1) bekezdésében foglalt rendelkezésnek az egyházi hatóság alatt álló tanintézeteknél való végrehajtásáról

⁴⁹ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 2032/1940, 1313/1942 (a nyilatkozatot 1940-ből származik), 3001/1942, 3241/1943 sz.

Ezt a nyilatkozatot általában a tanítói eskü letételével együtt kérték, mivel a rendelet rögzítette, hogy az igazolásnak a közszolgálati alkalmazásba lépés (megválasztás, szerződötetés, megbízás, felfogadás) bármely esetében az alkalmazás előtt kell megtörténnie; az e rendelkezés ellenére megválasztott, szerződötetett, megbízott vagy felvett alkalmazott megválasztása, szerződötetése, megbízása vagy felvétele semmisséget vont maga után. A származást tehát előzetesen kellett igazolni, mégpedig a 7.720/1939. M. E. számú rendelet 1., 3. és 9. §-ai alapján. Ennek megfelelően a nyilatkozaton felül a vallás-és közoktatásügyi miniszternek meg kellett küldeni az érintett tanító anyakönyvi kivonatát, amellyel bizonyította, hogy 1895. október 1. előtt keresztény hitfelekezet tagjaként született; ha pedig ezt követően született, azt kellett anyakönyvi kivonatokkal kimutatnia, hogy mind ő, mind szülei keresztény hitfelekezet tagjaiként jöttek világra.⁵⁰ A saját születési anyakönyvi kivonat, kereszténységet igazoló okiratok benyújtása⁵¹ mellett a tanítók és tanítónők szüleinek, ritkábban nagyszüleinek születési és házassági anyakönyvi kivonatát a baranyai gyakorlat alapján rendszeresen bekérték a származás igazolása végett.⁵²

A származás igazolására találunk utalást a tankerületi főigazgató részéről a tanfelügyelőnek 1942. január 29-én küldött levelében, amelyben a következőt írta: „(...) a magyar közjog és közigazgatási jog szerint Magyarországon a közszolgálatba való felvételnek bizonyos általános és különös feltételei vannak, amelyek igazolása nélkül senki közszolgálatát meg nem kezdheti. Amennyiben a nevezett tanerők a fent jelzett okmányokat be nem mutatják, a VKM Urhoz megbízatásuk visszavonása, illetve a kérdéses Volksbund-népiskola engedélyezésének hatálytalanítása iránt lesznek kénytelen előterjesztést tenni. Tanfelügyelő Urnak a tanítónők előző működésére vonatkozó adatait várom, úgy szintén minősítő lapjukat is”. Ugyanezen kercseliget községben található, társulati fenntartású népiskola igazgatójától érkezett levél beszámol arról, hogy az igazgató maga a következő dokumentumokat küldte meg: tanítói oklevél másolata (ez értelemszerűen minden korban és helyzetben elvárható), állampolgársági bizonyítvány születési anyakönyvi kivonat és illetőségi bizonyítvány pótlására, keresztény származást igazoló bizonyítvány, nyilatkozat aláírással; maguk a dokumentumok nincsenek a levél mellett, csak a felsorolásuk ismert, vélhetően ez utóbbi lehetett az említett nyilatkozat arról, hogy az igazgató-tanító nem tekinthető zsidónak. Ezen felül a tanítótól kérték mindkét szülőjének születési anyakönyvi kivonatát, valamint szüleinek házassági anyakönyvi kivonatát. A tankerületi főigazgató továbbá igazolást várt arról, hogy korábban hol volt az illető alkalmazásban, valamint áll-e olyan bírói vagy büntető ítélet hatálya alatt, amely állásvesztést vonhatna maga után. Utóbbiról Szatmár vármegye tanfelügyelője adott igazolást, mivel megelőzően nála állt alkalmazásban a tanító; emellett utalást tett arra, hogy véleménye szerint a tanító szüleinek házassági anyakönyvi kivonata ilyen „szabálytalan alakú és tartalmú okirat” formájában is elfogadható, ebből következtethetünk arra a körülmények teljes ismerete nélkül, hogy nem formálisan elfogadott módon lett beterjesztve az irat, azonban tartalma valószínűleg megfelelt az igazoláshoz.⁵³

⁵⁰ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. évi 1.172. Eln. számú rendelete, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. t.-c. 5. §. (1) bekezdésében foglalt rendelkezésnek az egyházi hatóság alatt álló tanintézeteknél való végrehajtásáról.

⁵¹ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 564/1943, 3241/1943, 3539/1943 sz.

⁵² MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 3001/1942, 2143/1942, 3753/1942, 564/1943, 3241/1943, 3539/1943 sz.

⁵³ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 618/1942 sz.

Hasonlóan probléma akadt egy pécsi tanítónő származásának igazolása során, mivel az érintett anyai nagyapjának keresztlevelét többszöri sürgetés ellenére nem tudta beterjeszteni; viszont tekintettel arra, hogy ennek oka az volt, hogy nagyapja születési helye Romániához elcsatolt területen volt, az igazolás ezen részétől eltekintettek és elegendőnek nyilvánították a házassági anyakönyvi kivonatot. A tanítónő iratainak a pécsi Közigazgatási Bizottság népoktatásügyi albizottságához való felterjesztésekor a tanfelügyelő is megerősítette, hogy „*a nevezett által bemutatott és a tárgyiratokhoz zárt származási okmányokból magukból megállapítható, hogy nevezett alkalmaztatása ellen az 1939. évi IV. t. c. 5. §-ában foglalt tiltó rendelkezések szempontjából észrevétel nem tehető*”, így ő is kérte az illetékeseket, hogy tekintsenek el a nagyapa okmányának a bemutatásától.⁵⁴

4. Összegzés

Az 1933-1945 közötti magyar kultúrpolitika alapját a keresztény-nemzeti ideológia képezte. A hangsúly a nemzeti nevelésen volt, ezzel előtérbe került az állami felügyeleti igény erősödése, amelynek kialakításában nagy szerepet játszott *Hóman Bálint* kultuszminiszter, akinek antiszemita nézetei áthatották a nevelésügyet is. A nemzetnevelés eszméinek végrehajtása érdekében szükséges volt a tanítók folyamatos ellenőrzése, amelyre a 1935. évi VI. törvénycikkkel létrehozott tankerületi főigazgatók voltak hivatottak, akik közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek feleltek és jelentettek. A helyi állapotok ismeretében a tankerületi főigazgatók szerepet kaptak az oktatásügy központosításában.

A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvény tartalmazott korlátozásokat az iskolákra vonatkozóan, azonban az izraelita felekezeti fenntartású iskolákra nem terjedt ki ezen rendelkezéseinek hatálya. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának iratai alapján ez a kivétel a baranyai tanfelügyelőség illetékességi területén négy izraelita iskolát érintett, a pécsi, a pécsváradi, a mohácsi és a siklói iskolákat. Egy Baranya vármegyére vonatkozó 1929-es, összegző jellegű kiadványból tudjuk, hogy a megyén belül Siklóson több, az izraelita felekezethez tartozó ismertebb illetve köztiszteletben álló személy élt, úgy mint községi orvos, Siklói Takarékos Hitelegylet R. T. ügyvezető igazgatója, községi képviselőtestület tagja, valamint olyan is, aki „*a szerb megszállás alatt az ellenállás szervezői közé tartozott és helyet adott a szerbek által kilakoltatott magyar hatóságoknak és a községi közéleti ügyeket nála intézték*”. Moháccsal kapcsolatban szintén említésre méltó az izraelita járási tisztiorvos, vármegyei törvényhatósági tag, városi képviselő, Pécsi Kereskedelmi és Ipar Kamara tagja, Belvárosi Kaszinó elnöke és alelnöke.⁵⁵

A közéleti és gazdasági életre vonatkozó törvényi korlátozás ugyanakkor más felekezet iskoláira ugyanúgy kiterjedt, mint a községi, a társulati és az állami iskolákra, ezek esetében sem lehetett zsidót alkalmazni. A levéltári iratokban számtalan példát találunk arra, hogy a származás igazolása végett a tanítóktól mely iratok voltak szükségesek (ilyen volt egyrészt a nyilatkozat, hogy a törvény értelmében nem tekinthető zsidónak, másrészt a saját születési anyakönyvi kivonat, kereszténységet igazoló okirat, továbbá szüleinek, ritkábban nagyszüleinek születési és házassági anyakönyvi kivonata). A baranyai gyakorlat alapján rendszeresen bekérték ezeket a dokumentumokat, hiszen a származásról az alkalmazás előtt kellett meggyőződni az iskolai

⁵⁴ MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai 3539/1943 sz.

⁵⁵ MATOLAY – ZSADÁNYI, Baranya vármegye Trianon után tíz évvel 49–60., 158–174.

hatóságoknak. Arra azonban nem találtam példát, hogy tanítót ne alkalmaztak volna, ha származását nem igazolta megfelelően, ahogyan arra sem, hogy utóbb bárkit állásától megfosztottak volna ilyen okból. Mindezek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a baranyai tanügyi hatóságok igyekeztek a körülményekhez képest méltányosan eljárni, olykor kevesebb bizonyítékkal is megelégedtek a tanító származását illetően.

Felhasznált források és irodalom

1935. évi VI. törvénycikk a közoktatásügyi igazgatásról
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról
A kultúrfölény és a jellemnevelés. Néptanítók Lapja, 67. évf. 2. szám, 1934. január 15. 41–42.
A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. évi 1.172. Eln. számú rendelete, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. t.-c. 5. §. (1) bekezdésében foglalt rendelkezésnek az egyházi hatóság alatt álló tanintézeteknél való végrehajtásáról
BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1975. Budapest 1978
DROZDY Gyula: Gróf Teleky Pál – Hóman Bálint. Néptanítók Lapja, 72. évf. 5. szám, 1939. március 1. 149–151.
HAEFFLER István (szerk.): Országgyűlési Almanach az 1939-44. évi Országgyűlésről. Budapest 1940
HERGER Csabáné: Auf dem Weg zur Autokratie? Kirchenpolitik in der Horthy-Ära in Ungarn. Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa. 2017/1 sz. 69–95.
HÓMAN Bálint: Magyar sors – magyar hivatás. Budapest 1942
HÓMAN Bálint: Művelődéspolitikai. Budapest 1938
JÓBORÚ Magda: Köznevelés a Horthy-korszakban. Budapest 1972
Kedden kezdi meg a felsőház a zsidójavaslat részletes vitáját. Pécsi Napló, XLVIII. évf. 87. sz. 1939. április 18. 2–3.
KELEMEN Elemér: Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Budapest 2002
LAKI János: A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában. In: SZITA János (szerk.): Baranyai helytörténetírás. Pécs 1983, 213–254.
MANN Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között. Budapest 1997
MATOLAY Károly – ZSADÁNYI Oszkár (szerk.): Baranya vármegye Trianon után tíz évvel. Mohács 1930
MNL BML VI. 502. Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai
NAGY Péter Tibor: A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945. Budapest 2011
RADNÓTI Ilona: Siklós zsidósága a 18–20. században. In: NAGY Imre Gábor (szerk.): Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 2006-2007. Pécs 2007, 265–320.
STERN Samu: A második zsidótörvény. A Magyar Zsidók Lapja, 1. évf. 3. szám, 1939. január 26. 1–2.
UJVÁRY Gábor (szerk.): Hóman Bálint és népbírói pere. Budapest 2019
UJVÁRY Gábor (szerk.): Történelmi áttekintés: Hóman Bálint, a történész és a politikus. Budapest 2011